

رابطه جهت‌گیری مذهبی و خودمهارگری

حمید رفیعی‌هنر* / مسعود جان‌بزرگی**

چکیده

پژوهش حاضر با هدف بررسی رابطه جهت‌گیری مذهبی اسلامی و عوامل آن، با خودمهارگری در میان زنان و مردان و نیز رابطه این عوامل با سطح اقتصادی و اجتماعی انجام شده است. برای انجام این پژوهش، ۱۲۰ نفر از دانشجویان با روش تصادفی انتخاب شدند و پرسش‌نامه‌های جهت‌گیری مذهبی - اسلامی و خودکنترلی را تکمیل کردند. تجزیه و تحلیل داده‌ها با استفاده از آزمون‌های همبستگی پیرسون، t مستقل و تحلیل واریانس یک طرفه نشان داد که بین عامل جهت‌گیری مذهبی و عامل اخلاق با خودمهارگری رابطه معناداری وجود دارد. در گروه مردان، عامل عقاید - مناسک و خودمهارگری دارای رابطه معناداری است. از سوی دیگر، تفاوت میانگین جهت‌گیری مذهبی و عامل اخلاق در دو طبقه خودمهارگری بالا و پایین معنادار است؛ اما تفاوت معناداری در عامل عقاید - مناسک مشاهده نمی‌شود. بین سطوح اقتصادی خانواده، در عوامل جهت‌گیری مذهبی افراد، تفاوت معناداری وجود ندارد؛ اما بین این سطوح در میانگین خودمهارگری تفاوت معناداری وجود دارد. بنابراین، با افزایش نمره مذهبی افراد، نمره‌های خودمهارگری آنها افزایش می‌یابد و هرچه تقید به اخلاق بالاتر می‌رود، توانایی در خودمهارگری افزایش می‌یابد. همچنین با افزایش تقید مردان در مناسک - عقاید اسلامی، بر میزان خودمهارگری آنها افزوده می‌شود. از سوی دیگر، افراد با خودمهارگری بالا، در مقایسه با افراد دارای خودمهارگری پایین سطوح بالاتری از جهت‌گیری مذهبی را نشان می‌دهند و با تغییر سطوح اقتصادی افراد، تفاوتی در سطح دین‌داری آنها مشاهده نمی‌شود.

کلید واژه‌ها: جهت‌گیری مذهبی، اخلاق، عقاید - مناسک، خودمهارگری.

* دانش پژوه کارشناسی ارشد روان‌شناسی مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی*

** استادیار پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، دریافت: ۸۹/۲/۶ - پذیرش: ۸۹/۳/۲۴

مقدمه

در دهه‌های اخیر مطالعه علمی دین و بررسی رابطه آن با متغیرهای روان‌شناختی کانون توجه پژوهشگران مختلف قرار گرفته است.^۱ در واقع، دین یک نیروی روان‌شناختی است که می‌تواند بر روی نتایج زندگی انسانی تأثیر بگذارد. گستردگی این نتایج در سه حیطه بهداشت، بهزیستی روانی و رفتار اجتماعی را می‌توان به وضوح از مطالعات پژوهشگران دریافت.

احتمال زنده ماندن افراد با سطح دین‌داری بالاتر، در هر موقعیت بیشتر از دیگران بوده، و حضور مکرر در شعائر دینی با کاهش مرگ و میر همراه است.^۲

۳۴ درصد از ۱۳۰ مطالعه انجام گرفته، نشان‌دهنده تأثیر مثبت و معنادار دین‌داری بر افسردگی و اضطراب است.^۳

تحقیقات در ایران نیز رابطه مثبت و معنادار مذهبی بودن و سلامت روانی را اثبات کرده است.^۴ همچنین رابطه منفی و معنادار جهت‌گیری مذهبی و افسردگی و اضطراب در میان دانشجویان به اثبات رسیده است.^۵

در حیطه اجتماعی نیز در یک فراتحلیل از ۶۰ مورد معلوم شد که دین‌داری با میزان پایین بزهکاری و جرم ارتباط داشته است. پژوهش‌های دیگر نیز نشان می‌دهد نوجوانانی که از سطح بالاتری از دین‌داری برخوردارند، میزان پایین‌تری از انحراف جنسی و نیز بارداری خارج از حیطه قانونی را گزارش می‌کنند.^۶

اما اساساً دین چگونه بر روی این سه حیطه تأثیر می‌گذارد؟ پژوهش‌ها نشان داده است که نیروی «خودمهارگری»^۸ در عرصه‌های مختلف زندگی، تعیین‌کننده موفقیت است. ارتباط خودمهارگری با سازگاری روان‌شناختی، روابط بین فردی، پیشرفت در تکالیف و عملکرد تحصیلی اموری است که پژوهشگران رابطه مثبت و معنادار آن را نشان داده‌اند.^۹ رابطه منفی خودمهارگری و میزان بزهکاری و مصرف الکل نیز نشان داده شده است. از یک طرف بعضی از دانشمندان علوم اجتماعی تأخیر در ارضای خواسته‌ها را یکی از رفتارهای پویا و بنیادی افرادی می‌دانند که به زندگی پس از مرگ معتقدند. بر همین اساس، وانراوا^{۱۰} آزمون نشان دادند که افراد با دین‌داری بالاتر، آینده را بیش از افراد کمتر مذهبی در تصمیم‌گیری‌های فعلی خود در نظر می‌گیرند.^{۱۱} از طرف دیگر، پژوهش‌های شخصیتی نشان می‌دهد که افراد در ابعاد شخصیتی با وجدان بودن و سازگاری بالا در حفظ اصول و قوانین برای انجام وظیفه، بهتر از دیگران ظاهر شده، در بازداری از یک پاسخ غالب و مسلط در برابر پاسخ غیرغالب بهتر نمایان می‌شوند.^{۱۲} در عین حال، این افراد با نمره‌های بالا در ابعاد شخصیتی مذکور، سطح دین‌داری بالاتری را بروز می‌دهند. پژوهش ساروقلو^{۱۵} به این نتیجه منجر شد که میان پنج عامل بزرگ شخصیت،

«توافق»^۶ و «باوجدان بودن»^۷ پایاترین همبستگی را با دین‌داری نشان می‌دهند. توافق و باوجدان بودن شامل جنبه خودمهارگری می‌باشد؛ زیرا این عوامل به ترتیب متضمن توانایی «سازگاری»^۸ رفتار شخص با آرزوها و احساسات دیگران و توانایی تحمل خواسته‌ها می‌باشند.^۹ همچنین محققان دریافتند که عامل «G» در تست ۱۶ عاملی شخصیت کتل، تنها عاملی است که قوی‌ترین ارتباط را با گرایش به مسیحیت نشان داده است.^{۲۰}

در یک فرا تحلیل توسط باگ^{۱۰} و رابرتز^{۱۱} معلوم شد افراد «با وجدان»^{۱۲} (که مشخصاً شامل خودمهارگری است)، سطوح بالاتری از فعالیت بدنی، مصرف کمتر الکل و مواد مخدر، عادات خوراکی سالم‌تر و رانندگی ایمن‌تر را در مقایسه با افراد کمتر وظیفه‌شناس نشان می‌دهند. همچنین شواهدی مبنی بر رابطه منفی خودمهارگری و جنایتکاری وجود دارد.^{۱۳} آپس خودمهارگری نیز با سه حیطة بهداشت، بهزیستی روانی و رفتار اجتماعی روابط معناداری را نشان می‌دهد. در حالی که به پژوهش‌های نشان دهنده ارتباط این نتایج با سطح بالای دین‌داری اشاره کردیم.

بنابراین، می‌توان گفت دین‌داری با خودمهارگری در مسیر زندگی انسانی مرتبط است و این رابطه باید سهم بسزایی در تبیین ارتباطات دین‌داری با نتایج مهم زندگی داشته باشد. پژوهش حاضر بر آن است تا به بررسی رابطه بین جهت‌گیری مذهبی اسلامی و خودمهارگری بپردازد تا بتواند در تبیین چگونگی تأثیرگذاری دین بر بهداشت، بهزیستی روانی و رفتارهای اجتماعی، این هدف را دنبال کند که عامل خودمهارگری می‌تواند تبیین‌گر روابط ذکر شده باشد. با توجه به رویکرد اسلامی پژوهش، اهمیت توصیه‌های مکرر دین اسلام^{۱۴} مبنی بر توسعه و تقویت نیروی خودمهارگری در روان آدمی هرچه بیشتر آشکار شده و در پی آن، برای ارتقای سطح سلامت افراد و جامعه، به تقویت عامل خودمهارگری، آن هم از طریق آموزه‌های دین اسلام پرداخته شود.

در پژوهش‌های انجام شده، پژوهشی با موضوع بررسی رابطه دین‌داری اسلامی با عامل مستقل خودمهارگری دیده نمی‌شود و در پژوهش‌های ایرانی نیز پژوهش مستقلی در این زمینه یافت نمی‌شود.

فرضیه اصلی پژوهش این است که جهت‌گیری مذهبی اسلامی با خودمهارگری رابطه مثبت معناداری دارد. فرضیه‌های دیگر پژوهش عبارت‌اند از: ۱. عقاید - مناسک مذهبی به منزله یکی از عوامل جهت‌گیری مذهبی اسلامی با خودمهارگری ارتباط مثبت معناداری دارد؛ ۲. اخلاق اسلامی به مثابه یکی دیگر از عوامل جهت‌گیری مذهبی، رابطه مثبتی با خودمهارگری دارد. پرسش‌های این پژوهش عبارت‌اند از اینکه آیا بین میانگین جهت‌گیری مذهبی زنان و مردان در

خودمهارگری بالا و پایین تفاوت معنادار وجود دارد؟ آیا سطح اقتصادی و اجتماعی خانواده، رابطه مثبتی با سطح دین‌داری و خودمهارگری افراد دارد؟

روش پژوهش

جامعه و نمونه: جامعه آماری این پژوهش را دانشجویان زن و مرد در سطح کارشناسی و کارشناسی ارشد سال تحصیلی ۱۳۸۷-۸۸ دانشگاه پیام نور شهر تهران تشکیل داده است. در این جامعه، بجز وضعیت اقتصادی - اجتماعی خانواده و جنسیت، دیگر متغیرها همچون محدودیت سنی، نوع رشته تحصیلی، وضعیت تأهل و متغیرهای مانند آن در نظر گرفته نشده است. گروه نمونه شامل ۱۲۰ نفر (۹۸ زن و ۲۲ مرد) از دانشجویان هستند که به صورت نمونه‌گیری تصادفی انتخاب شده‌اند.

ابزار پژوهش: برای سنجش دین‌داری از آزمون «خودشناسی بر اساس جهت‌گیری مذهبی اسلامی» استفاده شده است. این آزمون توسط آذربایجانی‌دکتر بین دانشجویان دانشگاه تهران و دانشگاه آزاد تهران - شمال و طلاب حوزه علمیه قم انجام شده است. در این آزمون، گویه‌هایی بر اساس قرآن و روایات معتبر شیعی استخراج شده است و بر اساس آن، پرسش‌نامه‌های هفتاد سؤالیه تهیه شده است. پس از تأیید «اعتبار محتوایی» این پرسش‌نامه توسط متخصصان و صاحب‌نظران علوم دینی، اعتبار سازه آن نیز از طریق گروه نمونه‌ای به حجم ۳۷۸ نفر از دانشجویان، مورد تأیید علمی قرار گرفت. که بر اساس ضریب آلفای کرنباخ، پایایی آن $0/936$ به دست آمده است. در این آزمون، سه مقیاس عقاید - مناسک (R1)، اخلاق (R2) و جهت‌گیری کلی مذهبی (R) ارائه شده است.

برای سنجش خودمهارگری از مقیاس «خودکنترلی» استفاده شده است. این آزمون در سال ۲۰۰۴ توسط تانجینی و همکاران تهیه شده است و دارای ۳۶ ماده است. این آزمون با الهام از ابزارهای قبلی و برای برطرف کردن نواقص پرسش‌نامه‌هایی که برای سنجش خودمهارگری ساخته شده‌اند تهیه شده است. برای بررسی اعتبار و روایی، پرسش‌نامه بر دو گروه از دانشجویان دوره کارشناسی اجرا شد که ضریب آلفای کرنباخ هر دو مطالعه $0/89$ به دست آمده است. ضریب اعتبار درونی این آزمون به روش آلفای کرنباخ با اجرای آن بر روی ۵۰ نفر از دانشجویان توسط محقق $0/85$ به دست آمده است.

داده‌های این دو آزمون با نرم‌افزار SPSS و با استفاده از مدل‌های آماری همبستگی پیرسون، t مستقل، تحلیل واریانس یک‌طرفه و آزمون تعقیبی شفه تجزیه و تحلیل شد.

یافته‌ها

یافته‌ها بیانگر آن است که بین جهت‌گیری مذهبی اسلامی با خودمهارگری رابطه مثبت معناداری وجود دارد.

جدول شماره ۱: همبستگی بین جهت‌گیری مذهبی و عوامل آن با خودمهارگری در میان زنان و مردان

جنسیت	همبستگی پیرسون	جهت‌گیری مذهبی اسلامی	عامل عقاید - مناسک	عامل اخلاق
مرد	همبستگی پیرسون	۰/۵۴۱ (**)	۰/۴۹۵ (*)	۰/۵۶۷ (**)
	سطح معناداری (دوسویه)	۰/۰۰۹	۰/۰۱۹	۰/۰۶۰
	حجم نمونه	۲۲	۲۲	۲۲
زن	همبستگی پیرسون	۰/۴۷۲ (**)	۰/۱۸۲	۰/۴۰۵ (**)
	سطح معناداری (دو سویه)	۰/۰۰۷	۰/۰۷۲	۰/۰۰۰
	حجم نمونه	۹۸	۹۸	۹۸

همچنان که در جدول شماره ۱ مشاهده می‌شود، بین نمره جهت‌گیری مذهبی و خودمهارگری در سطح ۰/۰۱ در میان هر دو گروه زنان و مردان رابطه مثبت معنادار وجود دارد؛ در نتیجه، فرضیه اصلی پژوهش اثبات می‌گردد. همچنین رابطه مثبت معناداری را در عامل عقاید - مناسک به مثابه یکی از عوامل جهت‌گیری مذهبی اسلامی و خودمهارگری در سطح ۰/۰۵ در میان گروه مردان دیده می‌شود؛ اما این رابطه در میان گروه زنان در این عامل مشاهده نمی‌شود. همچنین بین عامل اخلاق به مثابه یکی دیگر از عوامل جهت‌گیری مذهبی اسلامی و خودمهارگری، در هر دو گروه زنان و مردان رابطه مثبت معنادار در سطح ۰/۰۱ دیده می‌شود. بر اساس این یافته‌ها، فرضیه دوم (البته در میان مردان) و فرضیه سوم از فرضیه‌های فرعی این پژوهش نیز به اثبات می‌رسد.

میانگین خودمهارگری در جامعه - بر اساس گزارش سازنده این آزمون - برابر با ۱۴/۴۷ (تقریباً ۱۱۵) می‌باشد. بنابراین، بعد از طبقه‌بندی شرکت‌کنندگان به دو گروه مردان و زنان، هر گروه به دو طبقه خودمهارگری بالا (بالا تر از میانگین جامعه) و خودمهارگری پایین (پایین تر از میانگین جامعه) تقسیم شدند که اطلاعات این گروه‌ها در جدول شماره ۲ آمده است.

جدول شماره ۲: اطلاعات آماری به تفکیک جنسیت، طبقات و عوامل جهت‌گیری مذهبی

جنسیت	جهت‌گیری مذهبی اسلامی	عامل عقاید - مناسک	عامل اخلاق	طبقات خودمهارگری	حجم	میانگین	انحراف استاندارد
مرد	جهت‌گیری مذهبی اسلامی	بالا	۱۴	۲۳۲/۰۷	۳۳/۲۰۹	مرد	
		پایین	۸	۲۰۶/۰۰	۳۰/۲۰۹		
	عامل عقاید - مناسک	بالا	۱۴	۱۴۱/۵۷	۲۲/۷۱۵		
		پایین	۸	۱۲۵/۸۸	۲۱/۴۵۷		
	عامل اخلاق	بالا	۱۴	۹۰/۵۰	۱۲/۱۹۶		
		پایین	۸	۸۰/۱۲	۹/۷۷۵		
زن	جهت‌گیری مذهبی اسلامی	بالا	۷۵	۲۲۲/۹۹	۲۶/۷۵۸	زن	
		پایین	۲۳	۲۰۳/۸۳	۳۴/۵۸۰		
	عامل عقاید - مناسک	بالا	۷۵	۱۳۶/۰۹	۲۰/۷۳۳		
		پایین	۲۳	۱۲۶/۶۱	۲۳/۸۰۷		
	عامل اخلاق	بالا	۷۵	۸۶/۸۹	۷/۹۶۲		
		پایین	۲۳	۷۷/۲۲	۱۲/۸۶۶		

بر اساس این جدول، در گروه مردان ۱۴ نفر در طبقه خودمهارگری بالا و ۸ نفر در طبقه خودمهارگری پایین قرار گرفته‌اند. در گروه زنان نیز ۷۵ نفر در طبقه خودمهارگری بالا و ۲۳ نفر در طبقه خودمهارگری پایین جای گرفته‌اند.

برای یافتن پاسخ این پرسش که آیا بین میانگین جهت‌گیری مذهبی مردان و زنان با خودمهارگری بالا و پایین تفاوت معنادار وجود دارد، مناسب است آزمون t مستقل اجرا شود؛ زیرا در یک طبقه از گروه مردان $n < 10$ می‌باشد و نیز در تمام طبقه‌ها حجم نمونه‌ها برابر نیست، اما در صورتی می‌توان نمره‌های عددی را به رتبه تبدیل کرد و آزمون غیرپارمتری U مان - ویتنی را به جای آزمون t استفاده کرد که حجم گروه‌های نمونه نابرابر و نسبت واریانس‌های آنها ۴ بر ۱ یا بزرگتر باشد. (لومن - ۱۳۸۵)

حال با توجه به داده‌های جدول شماره ۳ و بر اساس آزمون t مستقل، در گروه مردان، تفاوت میانگین جهت‌گیری مذهبی در دو طبقه خودمهارگری بالا و پایین برابر با ۱/۸۲ است که در سطح ۰/۰۵ در آزمون یک سویه تفاوت معنادار می‌باشد. همچنین تفاوت میانگین این دو طبقه در دو عامل اخلاق در میان مردان در همین سطح معنادار است؛ اما تفاوت معناداری در عامل عقاید - مناسک مشاهده نمی‌شود. در گروه زنان در جهت‌گیری مذهبی و نیز در عامل اخلاق، تفاوت معنادار به ترتیب در سطح ۰/۰۰۱ و ۰/۰۰۶ مشاهده می‌شود؛ اما در عامل عقاید - مناسک تفاوت معناداری دیده نمی‌شود.

جدول شماره ۳: مقایسه میانگین میزان جهت‌گیری مذهبی افراد در خودمهارگری بالا و پایین.

جنسیت		t	درجه آزادی
مرد	جهت‌گیری مذهبی اسلامی	۱/۸۲۷*	۲۰
	عامل عقاید - مناسک	۱/۵۸۹	۲۰
	عامل اخلاق	۲/۰۵۲*	۲۰
زن	جهت‌گیری مذهبی اسلامی	۲/۷۹۷**	۹۶
	عامل عقاید - مناسک	۱/۸۵۳	۹۶
	عامل اخلاق	۴/۳۵۷***	۹۶

(آزمون یک‌سویه) $*P \leq 0/05$

(آزمون دوسویه) $**P \leq 0/01$

همچنین یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد بین سه سطح (پایین، متوسط و خوب) اقتصادی و اجتماعی خانواده، در عوامل جهت‌گیری مذهبی افراد تفاوت معناداری وجود ندارد؛ اما بین این سطوح در میانگین خودمهارگری تفاوت معناداری وجود دارد. بر اساس جدول شماره ۴، سطح نمره‌های آزمون تحلیل واریانس یک‌طرفه برای متغیرهای جهت‌گیری مذهبی و خودمهارگری به ترتیب ۰/۳۴۹ و ۴/۱ است که اولی از سطح ۰/۰۵ بالاتر و دومی (خودمهارگری) از این سطح پائین‌تر می‌باشد. در دو عامل عقاید - مناسک و عامل اخلاق نیز سطح معناداری از

۰/۰۵ بالاتر است. از طرف دیگر، با اجرای آزمون تعقیبی شفه برای مقایسه دو به دو میانگین‌ها در متغیر خودمهارگری مشاهده شد که تفاوت معنادار بین دو سطح اقتصادی پایین و خوب با میانگین ۲۶/۴۰ و سطح معناداری ۰/۰۲ است و سطح متوسط اقتصادی با سطوح دیگر تفاوت معناداری را نشان نمی‌دهد.

جدول شماره ۴:

تحلیل واریانس برای مقایسه میزان جهت‌گیری مذهبی، عوامل آن و خودمهارگری در متغیر وضعیت اقتصادی اجتماعی

سطح معناداری	F	میانگین مجذورات	درجه آزادی	مجموع مجذورات		
۰/۷۰۷	۰/۳۴۹	۲۶۷/۵۰۴	۲	۵۳۵/۰۰۷	بین گروه‌ها	جهت‌گیری مذهبی
		۷۶۷/۵۵۲	۹۳	۷۱۳۸۲/۳۲۶	درون گروه‌ها	
			۹۵		کل	
۰/۷۴۴	۰/۲۹۷	۱۲۶/۸۲۸	۲		بین گروه‌ها	عامل عقاید - مناسک
		۴۲۶/۶۴۹	۹۳		درون گروه‌ها	
			۹۵		کل	
۰/۴۹۵	۰/۷۰۸	۵۹/۱۲۵	۲		بین گروه‌ها	عامل اخلاق
		۸۳/۴۷۶	۹۳		درون گروه‌ها	
			۹۵		کل	
۰/۰۲۰	۴/۱۰۷	۱۳۰۶/۸۰۳	۲		بین گروه‌ها	خود مهارگری
		۳۱۸/۲۰۶	۹۳		درون گروه‌ها	
			۹۵		کل	

نتیجه‌گیری

نتایج بررسی داده‌ها در مورد فرضیه اول پژوهش نشان داد که بین جهت‌گیری مذهبی اسلامی و خودمهارگری رابطه مثبت معناداری وجود دارد. به عبارت دیگر، هرچه نمره مذهبی بودن افراد بالا می‌رود، نمره‌های خودمهارگری آنها نیز افزایش می‌یابد. درباره دو فرضیه فرعی این پژوهش نیز رابطه مثبت بین عامل عقاید - مناسک و عامل اخلاق به منزله دو عامل جهت‌گیری کلی مذهبی با خودمهارگری در گروه مردان و رابطه مثبت عامل اخلاق و خودمهارگری در گروه زنان نشان داده شد. بنابراین، هرچه نمره مردان در میزان تقید به اعتقادات اسلامی و نیز نمره مردان و زنان در پایبندی به اخلاق بالا می‌رود، نمره‌های خودمهارگری نیز افزایش می‌یابد.

پژوهش‌های دیسموند^{۲۸} و همکاران از این یافته پژوهش حمایت می‌کنند. این پژوهشگران نشان دادند که بین دین‌داری نوجوانان و خودمهارگری، رابطه مثبت معناداری وجود دارد و هر دو متغیر دین‌داری و خودمهارگری با کاهش رفتارهای مجرمانه همچون مصرف الکل و ماری‌جوانا در ارتباط است.^{۲۹}

از دیگر یافته‌های پژوهش حاضر این است که افراد با خودمهارگری بالا، سطوح بالاتری از جهت‌گیری مذهبی را در مقایسه با افراد با خودمهارگری پایین نشان می‌دهند. همچنین سطح

نمره‌های اخلاق در افراد با خودمهارگری بالا در مقایسه با افراد با خودمهارگری پایین، بیشتر است. در حمایت از این یافته، مطالعه ساروقلو قابل طرح است. پژوهش وی به این نتیجه منجر شد که افراد با نمره‌های بالا در ابعاد شخصیتی که شامل خودمهارگری است، سطح دین‌داری بالاتری را بروز می‌دهند. همچنین دیسموند^{۳۲} و همکاران نشان دادند که جوانان دین‌دار سطوح بالاتری از خودمهارگری را از جوانان با دین‌داری کمتر نشان می‌دهند.^{۳۳}

بامیستر و ایکسلاین نشان دادند^{۳۴} اخلاق می‌تواند به مردم در زمینه هماهنگی در زندگی اجتماعی یاری رساند؛ اما آنها از خودمهارگری بی‌نیاز نیستند. آنها معتقدند که اخلاق پیوند مستحکمی با دین دارد؛ از این جهت که بر رفتار پرهیزکارانه یا مهار تکانه‌ها در بسیاری از آموزه‌های دین تأکید شده است. به گفته آنها، در آیین یهود و مسیحیت بیشتر احکام عشره (ده فرمان) اعمال خودخواهانه را محکوم می‌کند و حتی هفت گناه بزرگ چون شکم‌پرستی، غرور، حرص و تنبلی در مذهب کاتولیک را می‌توان اشاره‌ای به کوتاهی‌ها در مسئله خودمهارگری تلقی کرده افزون بر اینکه چهار فضیلت کاردینال (دوراندیشی، عدالت، بردباری و اعتدال)^{۳۵} بر خودمهارگری متکی است و آن را تأیید می‌کند.

در آموزه‌های دین اسلام نیز به مسئله خودمهارگری در عرصه‌های مختلف فردی و اجتماعی تأکید فراوانی شده است. این عنوان در قالب مفاهیمی چون «تقوا»، «صبر»، «ورع»، «عفت»، «اعتدال»، «کظم غیظ» و... مطرح شده است. البته برخی از این مفاهیم از اصول خودمهارگری به شمار می‌آیند و برخی دیگر به مثابه نتایج خودمهارگری قابل بحث و بررسی است. در روایتی از امام علی^{علیه السلام} نقل شده است که «التَّقَى رَئِيسُ الْاِخْلَاقِ»؛^{۳۶} تقوا رئیس اخلاق است. همچنین حضرت در روایتی دیگر فرموده‌اند: «تقوا نهایت خشنودی خداوند از بندگان و خواسته او از آفریدگانش می‌باشد».^{۳۷} در روایتی دیگر نیز چنین می‌فرمایند: «الصبر صبران: صبر علی ماتکره و صبر عما تحب»؛^{۳۸} صبر دو گونه است: «صبر در برابر امور ناخوشایند و صبر در برابر امور خوشایند». در نتیجه، می‌توان گفت انسان در نگاه اسلامی با خودمهارگری در برابر فرمان‌های الهی و مصیبت‌ها^{۳۹} (امور ناخوشایند) و خودمهارگری در برابر معاصی و گناهان (امور خوشایند)، متعلق به فضیلت «تقوا» خواهد شد. از طرف دیگر، به نظر می‌رسد در نگاه اسلامی، لازمه خودمهارگری، نوعی غنا و بی‌نیازی از مال، ثروت، انسان‌ها و مظاهر دنیای مادی است. لذا در سایه آن انسان بتواند برای هدفی بالاتر (کمال الهی) خود را از کشش به سوی آنها حفظ کند.

اما در مورد اینکه تفاوت معناداری در عامل عقاید - مناسک با خودمهارگری بالا و پایین مشاهده نشد، می‌توان گفت در مباحث دینی آنچه به طور مستقیم نیروی خودمهارگری را

تقویت و توسعه می‌دهد، آموزه‌های اخلاقی است و آموزه‌های اعتقادی به طور غیرمستقیم به مبحث خودمهارگری می‌پردازد. به عبارت دیگر، پایبندی به آموزه‌های اخلاقی دین بیش از پایبندی به آموزه‌های اعتقادی با خودمهارگری رابطه دارد.

در مورد این پرسش که آیا سطح اقتصادی و اجتماعی خانواده، رابطه مثبتی با سطح دین‌داری و خودمهارگری افراد دارد، یافته‌های پژوهش‌نشان داد بین میزان جهت‌گیری مذهبی و عوامل آن در میان سه سطح (پایین، متوسط و خوب) اقتصادی و اجتماعی خانواده، تفاوت معناداری وجود ندارد؛ اما بین این سطوح در میانگین خودمهارگری تفاوت معناداری وجود دارد. نتایج پژوهش آذربایجانی نیز نشان داد که میان سه گروه با وضعیت اقتصادی متفاوت (پایین، متوسط و خوب) در هیچ یک از عوامل جهت‌گیری مذهبی تفاوت معنادار مشاهده نمی‌شود.^{۴۱}

در تبیین این یافته می‌توان گفت اولاً این نتیجه‌گیری ممکن است بدین دلیل باشد که مفاهیم طبقات اجتماعی پایین، متوسط و خوب دارای ارزش کیفی است و به طور کمی مشخص نشده‌اند. از این‌رو، احتمال تداخل و عدم تفاهم بین پاسخ‌دهندگان وجود دارد؛ ثانیاً مفاهیم ناظر به طبقات اقتصادی در جامعه دارای بار ارزشی و اخلاقی است، پس احتمال سوگیری در پاسخ‌ها وجود دارد. به هر حال، نداشتن تفاوت معنادار در این مورد، وجود تفاوت را نفی نمی‌کند و نیازمند پژوهش‌های دیگر می‌باشد.^{۴۲}

البته به دلیل عدم روایی بیرونی مقیاس خودمهارگری استفاده شده در این پژوهش و نیز به علت ویژگی جامعه مورد پژوهش که از آموزش‌های دانشگاهی برخوردارند، تعمیم نتایج پژوهش به دیگر اقشار جامعه باید با احتیاط انجام گیرد.

برای روشن‌تر شدن ابعاد دیگر پژوهش، پیشنهاد می‌شود پژوهش‌های دیگری در جامعه‌های مختلف ایران انجام شود. همچنین برای تعمیم‌پذیری مناسب‌تر نتایج، پیشنهاد می‌شود آزمون خودکنترلی استفاده‌شده در این پژوهش، در جامعه ایرانی هنجاریابی شود.

پی‌نوشت‌ها .....

۱. مسعود آذربایجانی و مهدی موسوی اصل، *درآمدی بر روان‌شناسی دین*، ص ۵.
- ۲ Michael E. McCullough & Willoughby, L. B. Brian, Religion, Self-Regulation, and Self-Control: Associations, Explanations, and Implications. *Psychological Bulletin*, Vol. 135, No. 1, P69
۳. مسعود آذربایجانی و مهدی موسوی اصل، *درآمدی بر روان‌شناسی دین*، ص ۱۵۵.
۴. مسعود، جان‌بزرگی، «جهت‌گیری مذهبی و سلامت روان»، *پژوهش در پزشکی دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی شهید بهشتی*، ش ۴، ص ۳۴۵.
۵. علی‌اصغر بیانی و همکاران «بررسی رابطه جهت‌گیری مذهبی با اضطراب و افسردگی در دانشجویان»، *اصول بهداشت روانی*، ۳، ص ۲۰۹.
۶. هادی بهرامی احسان و آناهیتا تاشک، «ابعاد رابطه میان جهت‌گیری مذهبی و سلامت روانی و ارزیابی مقیاس جهت‌گیری مذهبی»، *روان‌شناسی و علوم تربیتی*، ش ۶۹، ص ۴۱.
- ۷ Michael E. McCullough & Willoughby, L. B. Brian, Religion, Self-Regulation, and Self-Control: Associations, Explanations, and Implications. *Psychological Bulletin*, Vol. 135, No. 1, P70
- ۸ Self Control
- ۹ Tangney, J. P, et al. High self-control predicts good adjustment, less pathology, better grades, and interpersonal success. *Journal of Personality*, No 72, p.271
- ۱۰ Baumeister, R. F., & Vohs, K. D, Handbook of self-regulation: Research, theory, and application. P7
- ۱۱ Oner
- ۱۲ Ozkan
- ۱۳ Michael E. McCullough & Willoughby, L. B. Brian (2009). Religion, Self-Regulation, and Self-Control: Associations, Explanations, and Implications. *Psychological Bulletin*, Vol. 135, No, 1, p.71.
- ۱۴ Fensen-Campbell, L.A et al., Agreeableness, conscientiousness and effortful control processes. *Journal of Research in Personality*, No36, p.476.
- ۱۵ Saroglou
- ۱۶ Agreeableness
- ۱۷ Conscientiousness
- ۱۸ adaptation
- ۱۹ Paloutzian .Raymond, F, Park .Crystal, L, Handbook of the psychology of religion and spirituality, Guilford Press, p.262.
- ۲۰ Michael E. McCullough & Willoughby, L. B. Brian, Religion, Self-Regulation, and Self-Control: Associations, Explanations, and Implications. *Psychological Bulletin*, Vol. 135, No. 1, P73
- ۲۱ Bogg
- ۲۲ Roberts
- ۲۳ Conscientious
- ۲۴ Michael E. McCullough & Willoughby, L. B. Brian, Religion, Self-Regulation, and Self-Control: Associations, Explanations, and Implications. *Psychological Bulletin*, Vol. 135, No. 1, P71
۲۵. ر.ک: کلینی، کافی، ج ۲ و ۵؛ شیخ حرعاملی، *وسائل الشیعه*، ج ۲ و ۳؛ محمدباقر مجلسی، *بحارالانوار*، ج ۱، ۱۱ و ۱۲؛ حسین نوری، *مستدرک الوسائل*، ج ۲.
۲۶. ر.ک: مسعود آذربایجانی، *تهیه و ساخت آزمون جهت‌گیری مذهبی با تکیه بر اسلام*.
۲۷. حیدر علی هومن، *استنباط آماری در پژوهش رفتاری*، ص ۳۷۵.
- ۲۸ Desmond

Michael E, et al. Religion, Self-Regulation, and Self-Control: Associations, Explanations, and Implications. Psychological Bulletin, Vol. 135, No. 1, P86

Saroglou

Paloutzian .Raymond. F, Park .Crystal. L, Handbook of the psychology of religion and spirituality, p.262

Scott A.Desmond

Michael E, et al. Religion, Self-Regulation, and Self-Control: Associations, Explanations, and Implications. Psychological Bulletin, Vol. 135, No. 1, P86

Baumeister, R. F., & Exline, J. J, Virtue, personality, and social relations: Self-control as the moral muscle. Journal of Personality, No 67, P1174

Prudence, justice, fortitude, and moderation

۳۶. نهج البلاغه، حکمت ۴۱۰

۳۷. عبد الواحد آمدی، غررالحکم، ج ۳۶۲۰.

۳۸. نهج البلاغه، حکمت ۵۵

۳۹. پیامبر اکرم ﷺ در روایتی انواع سه گانه صبر را معرفی کرده‌اند: «الصبر ثلاثة: صبر عند المصيبة و صبر على الطاعة و صبر عن المعصية» کلینی، کافی، ج ۲، باب الصبر.

۴۰. رک: شیخ عاملی، وسائل، ج ۲، ص ۴۵۲.

۴۱. مسعود آذربایجانی، تهیه و ساخت آزمون جهت گیری مذهبی با تکیه بر اسلام، ص ۱۴۸.

۴۲. همان، ص ۱۴۸

منابع

- نهج البلاغه، ترجمه محمددشتی، قم، دفتر نشر الهادی، ۱۳۷۹
- کلینی، محمدبن یعقوب، *اصول کافی*، تهران، دارالکتب الاسلامیه ۱۳۶۵، (ج ۲ و ۵).
- حر عاملی، محمدبن حسن، *وسائل الشیعه*، قم، موسسه آل‌البیت، ۱۴۰۹، ج ۲ و ۲۷.
- مجلسی، محمدتقی، *بحارالانوار*، بیروت، موسسه الوفاء، ۱۴۰۴، ج ۱۱، ۱ و ۱۲.
- نوری طبرسی، حسین، *مستدرک الوسائل*، قم، موسسه آل‌البیت، ۱۴۰۸، ج ۲.
- آمدی، عبدالواحد، *غررالکلم و دررالکلم*، قم، دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۶۶.
- آذربایجانی، مسعود، *تهیه و ساخت آزمون جهت‌گیری مذهبی با تکیه بر اسلام*، قم، پژوهشکده حوزه و دانشگاه، موسسه چاپ زیتون، ۱۳۸۲.
- آذربایجانی، مسعود، *درآمدی بر روان‌شناسی دین*، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۵.
- جان بزرگی، مسعود، «جهت‌گیری مذهبی و سلامت روان»، پژوهش در پزشکی دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی شهید بهشتی، ش ۴، ۱۳۸۶.
- بیانی، علی اصغر و همکاران، «بررسی رابطه ی جهت‌گیری مذهبی با اضطراب و افسردگی در دانشجویان»، *علمی پژوهشی اصول بهداشت روانی*، ش ۳، ۱۳۸۷.
- بهرامی احسان، هادی، «ابعاد رابطه میان جهت‌گیری مذهبی و سلامت روانی و ارزیابی مقیاس جهت‌گیری مذهبی»، *روان‌شناسی و علوم تربیتی*، ش ۶۹، ۱۳۸۳.
- هومن، حیدر علی، *استنباط آماری در پژوهش رفتاری*، تهران، سمت، ۱۳۸۵.
- Tangney, J. P., et al., High self – control predicts good adjustment, less pathology, better grades, and interpersonal success. *Journal of Personality*, 2004, 72, 271-322.
- Michael E. McCullough & Willoughby, L. B. Brian, Religion, Self - Regulation, and Self - Control: Associations, Explanations, and Implications. *Psychological Bulletin*, 2009, Vol. 135, No. 1, 69 - 93
- Baumeister, R. F., & Vohs, K. D, *Handbook of Self - Regulation: Research, Theory, and Application*. New York: Guilford Press, 2004.
- Baumeister, R. F., & Exline, J. J, Virtue, personality, and social relations: Self – control as the moral muscle. *Journal of Personality*, 67, 1999, 1165 - 1194.
- Jensen - Campbell, L.A., et al., Agreeableness, conscientiousness and effortful control processes. *Journal of Research in Personality*, 36, 2002, 476 - 489.
- Paloutzian .Raymond. F, Park .Crystal. L, *Handbook of the psychology of religion and spirituality*. New York, Guilford Press, 2005.
- Desmond, S. A., et al., Religion, prosocial learning, self control, and delinquency Manuscript submitted for publication, 2008.